

BIBLIOTEKET PÅ SAMHÄLLEBERGET

CATARINA ERIKSSON OCH KATARINA MICHNIK

Sammanfattning

Bibliotekens utveckling och roll diskuteras i detta kapitel med hjälp av data om fysiska och digitala biblioteksbesök, syn på bibliotekens service och förtroende för bibliotek. Undersökningens data visar att det fortfarande är samma grupper som tidigare som besöker bibliotek, dvs. yngre, högutbildade och kvinnor. Enligt vissa tidigare studier finns ett samband mellan användning av bibliotek och användning av internet. Samtidigt finns studier som lyfter fram att andra informationsförmedlande digitala aktörers tjänster, som Wikipedia och Storytel, kan komma att prioriteras framför de digitala och analoga tjänster som biblioteken tillhandahåller. Eftersom användningen av digitala tjänster och medier ökar i vårt samhälle, studerar vi i detta kapitel hur valda delar av denna användning förhåller sig till fysiska biblioteksbesök. Resultaten från vår studie visar att bibliotekens service bedöms vara fortsatt god, däremot sjunker förtroendet för bibliotek, långsamt. Detta kan hänga samman med att det finns skäl att anta att bibliotekens legitimitet utmanas, vilket vi diskuterar i detta kapitel.

Enkäten som ligger till grund för SOM-undersökningens empiri görs ingen skillnad mellan olika bibliotekstyper. De offentliga svenska biblioteken omfattar bibliotek av olika typer som t.ex. folkbibliotek, skolbibliotek, högskolebibliotek och universitetsbibliotek (se Bibliotekslagen, SFS 2013:801). Den breda allmänheten associerar troligtvis ordet bibliotek med folkbibliotek då folkbibliotek är till för alla i samhället, finns i alla svenska kommuner och är därigenom den bibliotekstyp som är mest tillgänglig för gemene man. Med folkbibliotek menas exempelvis stadsbibliotek, stadsdelsbibliotek, filialbibliotek eller andra benämningar på kommunala bibliotek dit allmänheten har tillträde för att låna böcker och andra medier. När vi skriver om bibliotek i detta kapitel har vi därför folkbibliotek i tankarna.

I bibliotekslagen formuleras folkbibliotekens uppdrag. Här anges att folkbibliotek ska verka för det demokratiska samhällets utveckling genom kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning samt främja litteratur, bildning, utbildning och övrig kulturell verksamhet (Bibliotekslagen, SFS 2013:801, §2). Vidare anges i bibliotekslagen att folkbibliotek har ett särskilt ansvar för läsning för olika åldrar där barn och ungdomar är en prioriterad grupp (Bibliotekslagen, §7, §8). Om läsning och bibliotek går att läsa i kapitlet av Höglund och Wahlström i denna volym.

Folkbiblioteken har vuxit fram parallellt med samhällsutvecklingen under 1900-talet och vilar på värden som demokrati och upplysning. Grunden för folkbibliotek har influerats av olika idéhistoriska strömningar, å ena sidan ett bildningsideal,

å andra sidan ett samhällsförbättrande ideal (jämför Hansson, 1998; Hansson, 2005). Även om dessa idéer har följt med folkbiblioteken under 1900-talet, har realiseringen av idéerna ändrats under det gångna århundradet. Ett exempel är idén om att folkbibliotek ska verka samhällsförbättrande genom att bidra till ett samhälles tillväxt och därmed ekonomiska utveckling. I början av 1900-talet sades detta kunna ske genom bildning. Tanken var att en bildad befolkning medverkar till att landet, här Sverige, blir mer konkurrenskraftigt på världsmarknaden (Palmgren, 1911). Idag består argumentet istället i att kulturinstitutioner, inklusive folkbibliotek, bidrar till att stadsmiljöer synliggörs och därigenom blir mer attraktiva för exempelvis turister (Carlsson, 2013; Frenander, 2012).

En återkommande fråga inom folkbiblioteksforskningen är hur folkbibliotek förhåller sig till rådande samhällsutveckling. Bland annat tas i dessa studier upp hur folkbibliotekens verksamheter har utvecklats i relation till den samtida informationstekniken, vilken har bestått av en utveckling av bland annat grammofofonen, via videon, till dagens digitala tekniker. Den nya tekniken har många gånger initialt betraktats som ett hot mot folkbibliotekens verksamheter genom att farhågor har funnits om att denna nya teknik skulle betraktas som mer relevant och därigenom minska folkbibliotekens betydelse. En återkommande fråga inom den mer nutida folkbiblioteksforskningen är hur framväxten av de digitala teknikerna kan komma att påverka folkbibliotekens tillstånd och vara. Medan en del studier menar att dessa tekniker kan prioriteras framför de fysiska folkbiblioteken (se t.ex. Choy, 2011), finns andra studier som visar på samband mellan användning av informationsförmedlande digitala aktörers tjänster och folkbibliotek (se t.ex. Vakkari, 2012). Hittills har nya tekniker och tjänster inkluderats på olika sätt i folkbibliotekens verksamheter istället för att utkonkurrera dessa (Hansson, 2010; Preer, 2006). I folkbiblioteksstudier finns många exempel på hur detta har skett. Heterogeniteten här är stor – de erbjudna digitala folkbibliotekstjänsterna är av olika slag och sträcker sig från att biblioteksanvändare kan få hjälp med den informationssökning som sker online (Sigler m.fl., 2011), via webbaserade läsecirklar (Balling, Alsted Henrichsen & Skouvig, 2008), till helt virtuella möten mellan bibliotekarier och användare i exempelvis *Second Life* (Mon, 2012).

Under decenniernas lopp har prioriteringen mellan olika aktiviteter, medier och målgrupper varierat. Idag finns en stor variation av aktiviteter vid svenska folkbibliotek. Dessa aktiviteter sträcker sig från babyrim och ramsor, via språkcaféer, till seniorsurf (Kungliga biblioteket, 2017a). Folkbibliotekens bestånd har vidare utvecklats genom att nya medier har inkluderats men också genom att annat än medier införlivats som t.ex. symaskiner, cykelpumpar och byggverktyg (Michnik & Eriksson, 2014). En vidareutveckling av bibliotekskonceptet kan ses i så kallade verktygsbibliotek (Söderholm, 2016a; Söderholm, 2016b) - ett exempel i Sverige är stadsområdesbiblioteket Garaget i Malmö. Frågan om folkbibliotekens bestånd, om vad som ska inkluderas och vad som ska exkluderas har behandlats återkommande

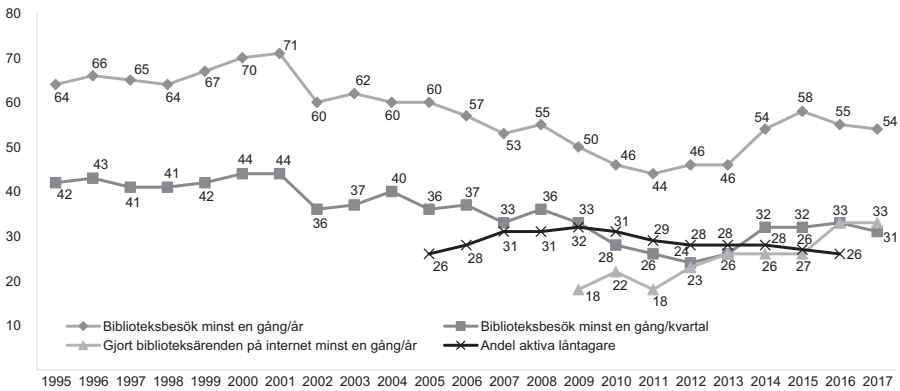
under de senaste åren i svensk dagspress, exempelvis i DN (Svensson, 2018) och i ETC Göteborg (Spaak, 2017).

Folkbibliotek används av olika grupper. Dessa varierar i fråga om ålder, utbildning och kön. Samtidigt finns forskning som visar att olika grupper använder folkbibliotek i olika utsträckning, småbarnsföräldrar använder exempelvis folkbibliotek i en högre utsträckning än tonåringar eller unga vuxna (se Jochumsen & Rasmussen, 2000). Vidare används folkbibliotek i olika syften såsom för studier, fritidsaktiviteter eller sociala aktiviteter. I både dagspress och i tidigare forskning uppmärksammas att dessa olika syften kan komma i konflikt med varandra: ett återkommande exempel är att folkbiblioteket som ett uppehållsrum eller en mötesplats i samhället inte alltid är förenligt med folkbiblioteket som studierum (Mosesson, 2018; Eriksson, Nordeborg & Michnik, 2013; Rasmussen, 2016). Forskning visar vidare att personer som inte använder folkbibliotek också har särskilda förväntningar på folkbibliotekens verksamheter. Dessa förväntningar kan skilja sig från användarnas. Exempelvis visar Evjen och Audunson (2009) att icke-användare förväntar sig ett mer traditionellt präglat folkbibliotek jämfört med användarna. Förmågan att kunna balansera olika aktiviteter och olika förväntningar på folkbibliotek, kan beskrivas som en stor utmaning för folkbibliotek. Men trots att förväntningarna på folkbibliotek ser olika ut, har allmänhetens förtroende för folkbibliotek länge varit högt. Det visar bland annat återkommande SOM-undersökningar (se Höglund, 2012; Höglund, 2017). Andra studier visar att det finns en allmän övertygelse om att folkbibliotek är en plats för alla i samhället (Vårheim, Steinmo & Ide, 2007). Innehållet i de studier som vi har presenterat i detta stycke visar att folkbibliotek uppenbarligen fyller en samhällsfunktion i människors medvetande. Därför ser vi det som värdefullt att studera folkbibliotek.

Trender för biblioteksbesök

Under de senaste två decennierna har det funnits en nedåtgående trend i fråga om fysiska biblioteksbesök (figur 1). Även om vissa år har avvikit från den presenterade trenden, är den totala rörelsen riktad mer neråt än uppåt. Kungliga bibliotekets nationella folkbiblioteksstatistik bekräftar detta (Kungliga biblioteket, 2017a) och att de digitala biblioteksbesöken ökar (figur 1). Tidigare studier visar att nedladdningar av bland annat e-böcker ökar (Höglund, 2017; Kungliga biblioteket, 2017a), men denna utveckling uppväger inte att de fysiska besöken på folkbibliotek minskar (Kungliga biblioteket, 2017b). I figur 1 kompletteras värden från SOM-undersökningar med värden från Kommun- och landstingsdatabasen (Kolada) ifråga om andel aktiva låntagare. Dessa bygger på uppgifter hämtade från Kungliga bibliotekets nationella folkbiblioteksstatistik (uppgifter om antal aktiva låntagare) respektive från Statistiska Centralbyrån (uppgift om antal invånare). Aktiva låntagare definieras i folkbiblioteksstatistiken som registrerade låntagare som har lånat minst ett lån under det gångna året.

Figur 1 Utvecklingen av fysiska biblioteksbesök, 1995–2017, biblioteksbesök via internet, 2009–2017, och andel aktiva låntagare, 2005–2017 (procent)

Kommentar: De två översta linjerna svarar på frågan: 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?': 'Besökt bibliotek'. I frågan görs ingen distinktion mellan fysiska och digitala biblioteksbesök, men såsom frågan är utformad får man utgå från att det är fysiska biblioteksbesök som menas. Svartalternativen är: 'ingen gång', 'någon gång under de senaste 12 månaderna', 'någon gång i halvåret', 'någon gång i kvartalet', 'någon gång i månaden', 'någon gång i veckan' och 'flera gånger i veckan'. Alla svartalternativ ingår i procentbasen. N=5361. Linjen markerad med kryss är hämtad från Kommun- och landstingsdatabasen (Kolada), som i sin tur har hämtat värden från Kungliga bibliotekets nationella folkbiblioteksstatistik respektive från Statistiska Centralbyrån. Den nedersta linjen svarar på frågan 'Hur ofta har du gjort följande på internet?': 'Gjort biblioteksärenden'. Svartalternativen är: 'ingen gång', 'någon gång de senaste 12 månaderna', 'någon gång i halvåret', 'någon gång i månaden', 'någon gång i veckan', 'flera gånger i veckan' och 'dagligen'. Alla svartalternativ ingår i procentbasen. N=1 655.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1995–2017; Kolada 2005–2017.

Om värdena för andel aktiva låntagare jämförs med värdena för andel besökare som besöker bibliotek minst en gång per år, framträder tydligt att människor gör mycket annat på bibliotek än lånar böcker. Här bör dock observeras att SOM-undersökningens respektive Kungliga bibliotekets data bygger på olika insamlingar. SOM-undersökningen bygger på självskattning medan Kungliga bibliotekets värden bygger på uppgifter som har lämnats av folkbiblioteksansvariga. Även om jämförelser därför bör ske med försiktighet, så finns en noterbar skillnad i figur 1.

Tidigare studier menar att bland annat det fysiska avståndet till bibliotek kan påverka frekvensen av besök (Höglund, 2010). Men vi ser det också som intressant att lyfta frågan hur bibliotekens upplevda relevans och legitimitet påverkas i ett alltmer digitaliserat samhälle. I takt med den digitala utvecklingen har nya kultur- och informationsverksamheter vuxit fram vid sidan av folkbiblioteken. Den unika ställning som folkbibliotek tidigare har haft som förmedlare av kultur och information delas nu av andra aktörer vilka kan komma att prioriteras framför folkbiblioteken.

Det finns tidigare studier som visar att traditionella bibliotekstjänster redan nu tillgodoses av andra aktörer än folkbibliotek. Tóth och Audunson (2012) lyfter fram att det finns webbsidor som erbjuder delar av den litteraturfrämjande funktion som tidigare dominerades av folkbibliotek. Vi har inte grund för att förklara den nedåtgående trenden vad gäller fysiska biblioteksbesök med att alltfler väljer andra aktörers tjänster framför folkbibliotekens, men det finns skäl att vidare undersöka relationen mellan användare och kultur- och informationsverksamheter och att rikta särskilt fokus mot hur förväntningar på och användning av folkbibliotek ser ut i ett digitaliserat samhälle.

När kultur- och informationsverksamheter studeras ser vi det vara viktigt att skilja på verksamheter som är uppbyggda kring en konsumentlogik respektive en medproducerande logik. Genom en stor del av 1900-talets teknologiska utveckling, som resulterade i bland annat grammofonens, TV:s och videons framväxt, utformades en kulturkonsumerande logik. Utmärkande för denna var att få kulturproducenter/kulturförmedlare skapade och distribuerade kulturprodukter till en bred kulturkonsumerande allmänhet. Folkbibliotek utvecklades under denna period och kan sägas ha utformats just i enlighet med denna logik; kärnan i folkbibliotekariens arbete har av tradition varit att en liten grupp (folkbibliotekarier) har samlat in, organiserat och förmedlat dokument, främst böcker, riktad till en bred grupp, till allmänheten i samhället. I och med den digitala utvecklingen har möjligheter till en medproducerande logik vuxit fram. Denna präglas av att allmänheten inte längre bara är kulturkonsumenter utan kan också delta som kulturproducenter, så kallade *prosumers* (Jochumsen, Rasmussen & Skot-Hansen, 2015; Lessig, 2008). Eftersom det enligt bibliotekslagen ingår i folkbibliotekens uppdrag att underlätta allmänhetens tillgång till och användning av kultur och information (se Bibliotekslagen, §2, §7), kan det ur ett folkbiblioteksperspektiv vara rimligt att lägga till information när övergången mellan de ovan beskrivna logikerna diskuteras. Det betyder att den ovan beskrivna utvecklingen har gått från en kultur- och informationskonsumerande logik till en kultur- och informationsmedproducerande logik. Denna utveckling kan identifieras på folkbibliotek genom att aktiviteter som bygger på en medproducerande logik är idag mer närvarande på folkbibliotek jämfört med tidigare (Jochumsen m. fl., 2012; 2015). Ett exempel här är att användare kan ha möjlighet till att delta aktivt i utformningen av folkbibliotekens verksamheter genom att vara med och utveckla ett folkbiblioteks utbud av tjänster och medier (Rasmussen, 2016). Eftersom dessa aktiviteter baseras på en annan logik (en kultur- och informationsmedproducerande logik) än den som folkbibliotek av tradition har varit uppbyggda kring (en kultur- och informationskonsumerande logik), kan denna beskrivna utveckling utmana kärnan i bibliotekariens arbete och därmed också den grund som folkbibliotek av tradition har vilat på (jämför Hansson, 2015).

Samband mellan biblioteksanvändning och internetanvändning

Genom en binär logistisk regressionsanalys har vi studerat om det finns ett samband mellan fysiska biblioteksbesök och användning av internettjänster. Konkret innebär det att vi har studerat huruvida oddsen för fysiska biblioteksbesök ökar med användning av internettjänster. Det finns tidigare studier som menar att det föreligger samband mellan användning av bibliotek och användning av internet (Vakkari, 2012). Samtidigt finns andra studier som visar att fysiska folkbibliotek kan betraktas som mindre relevanta när nya digitala kultur- och informationsverksamheter utvecklas (Choy, 2011; Kann-Christensen & Andersen, 2009). Vi vill poängtera att internetanvändning inte bör diskuteras som ett enhetligt begrepp. Blank och Groseelj (2014) har identifierat 10 olika variationer av internetanvändning och skiljer bland annat på informationssökning, socialisering och underhållning. Därför har vi med stöd i insamlat SOM-material prövat samband mellan angivna fysiska biblioteksbesök och tre typer av internetanvändning: att ta del av nyheter eller nyhetstjänster, sökning efter information/fakta och användning av sociala medier.

Tabell 1 Samband mellan fysiska biblioteksbesök och internetanvändning genomförd som en binär logistisk regressionsanalys, 2017 (oddskvoten)

Variabel	β	SE	Oddskvoten (Exp β)
Sökt information	.637	.217	1.890***
Använt sociala medier	.246	.073	1.278***
Tagit del av nyheter	.383	.132	1.467***

Kommentar: Den beroende variabeln, 'Fysiska biblioteksbesök', bygger på svaren till frågan 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?': 'Besökt bibliotek'. I frågan görs ingen distinktion mellan fysiska och digitala biblioteksbesök, men såsom frågan är utformad får man utgå från att det är fysiska biblioteksbesök som menas. Svartalternativen är: 'ingen gång', 'någon gång under de senaste 12 månaderna', 'någon gång i halvåret', 'någon gång i kvartalet', 'någon gång i månaden', 'någon gång i veckan' och 'flera gånger i veckan'. Variabeln är binär, vilket innebär att de två värdena är 'Har inte besökt bibliotek under de senaste 12 månaderna' och 'Har besökt bibliotek minst en gång under de senaste 12 månaderna'. De oberoende variabelerna, 'Sökt information', 'Använt sociala medier' och 'Tagit del av nyheter', bygger på svaren till frågan 'Hur ofta har du gjort följande på internet?': 'Tagit del av nyheter/nyhetstjänster', 'Sökt information/fakta' och 'Använt sociala medier'. Svartalternativen är: 'ingen gång', 'någon gång de senaste 12 månaderna', 'någon gång i halvåret', 'någon gång i månaden', 'någon gång i veckan', 'flera gånger i veckan' och 'dagligen'. Variablerna är binära. SE står för standardfel. Oddskvoten (Exp β) anger förhållandet mellan oddsen i gruppen 'Fysiska biblioteksbesök' mot antingen 'Sökt information', 'Använt sociala medier' eller 'Tagit del av nyheter'. *** $p < 0.01$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Den genomförda binära logistiska regressionsanalysen visar att det finns samband mellan angivna fysiska biblioteksbesök och informationssökning på internet.

Oddsens för fysiska biblioteksbesök är 1,9 gånger större bland den grupp som har svarat att de använder internet till att söka efter information/fakta än bland den grupp som har svarat att de inte använder internet på detta sätt. Motsvarande värde för sambandsprövningen mellan angivna fysiska biblioteksbesök och att ta del av nyheter eller nyhetstjänster på internet respektive använda sociala medier är 1,5 respektive 1,3. Detta innebär ett svagare samband än ovanstående.

Blank och Grosej (2014) förklarar informationssökning som "looking up facts or definitions and pursuing topics of interest" (s. 426). Denna användning kan sägas bygga på en konsumerande logik i betydelsen att användaren endast i begränsad utsträckning kan påverka informationen som eftersöks. Både själva förehavandet och logiken när det handlar om informationssökning på internet kan därmed sägas påminna om traditionell biblioteksanvändning. Användning av sociala medier å sin sida grundas i en medproducerande logik som är förekommande men än så länge inte dominerande i användningen av folkbibliotek. Även om den medproducerande logiken inte dominerar på folkbibliotek är den närvarande och har utvecklats under senare decennier (jämför Jochumsen m.fl., 2012; 2015). Detta är kopplat till utvecklingen av digital teknik men ett medproducerande deltagande på folkbibliotek ska varken likställas med eller sägas vara beroende av digital teknik. Ett medproducerande deltagande är möjligt i det fysiska biblioteksrummet genom att biblioteksbesökaren till exempel spelar in egen musik i folkbibliotekets studio (Rasmussen, 2016).

Fortfarande är det den konsumerande logiken som dominerar vid folkbibliotek. Vi förvånas därmed inte över att sambandet mellan fysiska biblioteksbesök och informationssökning online är starkare än sambandet mellan fysiska biblioteksbesök och användning av sociala medier. Däremot förvånas vi över att det prövade sambandet mellan fysiska biblioteksbesök och att ta del av nyhetstjänster på internet inte är starkare, då vi betraktar även användning av nyhetstjänster som en tillämpning av den konsumerande logiken. Med denna utveckling i åtanke ser vi det som givande att upprepa sambandsprövningen mellan fysiska biblioteksbesök och användning av sociala medier i framtida SOM-undersökningar för att se hur detta samband kommer att påverkas om medproducerande aktiviteter fortsätter att öka på folkbibliotek.

Biblioteksanvändning i olika grupper

Biblioteksanvändning tenderar variera med utbildningsnivå, ålder, inkomst och kön – det har upprepade tidigare SOM-undersökningar visat (se t.ex. Höglund, 2017). Att yngre, högutbildade, personer med hög socioekonomisk status samt kvinnor använder bibliotek i högre utsträckning än andra grupper har varit känt sedan åtminstone 1950-talet (Berelson, 1949; Vakkari, 2012). Nedan presenterar vi data från årets SOM-undersökning.

Tabell 2 Fysiska biblioteksbesök fördelat på ålder och kön, 2017 (procent)

	16-29 år	30-49 år	50-64 år	65-85 år	Kvinna	Man	Annat
Ingen gång	38	38	54	52	39	55	36
Någon gång under de senaste 12 månaderna eller Någon gång i halvåret	26	29	22	18	24	22	36
Ofta	37	33	24	30	37	23	27
Totalt	100	100	100	100	100	100	100

Kommentar: Frågan lyder: 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?': 'Besökt bibliotek'. Svartalternativen är: 'ingen gång', 'någon gång under de senaste 12 månaderna', 'någon gång i halvåret', 'någon gång i kvartalet', 'någon gång i månaden', 'någon gång i veckan' och 'flera gånger i veckan'. Av utrymmesskäl har vi i korstabellen fört samman alternativen 'någon gång i kvartalet', 'någon gång i månaden', 'någon gång i veckan' och 'flera gånger i veckan' i kategorin 'Ofta'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Att en mindre andel män än kvinnor besöker folkbibliotek är en trend som håller i sig (jämför Höglund, 2017). En majoritet av de svarande som är 65-85 år uppger att de aldrig besöker bibliotek (tabell 2). Det kan bero på att folkbibliotek i stor utsträckning prioriterar verksamheter för barn och ungdomar. Enligt bibliotekslagen är barn och ungdomar en prioriterad grupp (se Bibliotekslagen, § 8). Detta synliggörs bland annat genom Kungliga Bibliotekets folkbiblioteksstatistik som visar att drygt 67 procent av de aktiviteter som har genomförts på svenska folkbibliotek under 2016 riktas till barn och unga (Kungliga biblioteket, 2017a).

Tabell 3 Fysiska biblioteksbesök utifrån hushållens totala inkomst respektive utbildningsnivå, 2017 (procent)

	Max 300.000	301.000-700.000	Mer än 700.000	Max grundskola	Max gymnasium eller folkhögskola	Eftergymnasial utbildning men inte examen från högskola/universitet	Examen från högskola/universitet
Ingen gång	46	48	43	68	54	41	32
Någon gång under de senaste 12 månaderna eller Någon gång i halvåret	19	23	28	14	24	25	26
Ofta	35	29	29	18	22	34	42
Totalt	100	100	100	100	100	100	100

Kommentar: Frågan lyder: 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?': 'Besökt bibliotek'. Svartalternativen är: 'ingen gång', 'någon gång under de senaste 12 månaderna', 'någon gång i halvåret', 'någon gång i kvartalet', 'någon gång i månaden', 'någon gång i veckan' och 'flera gånger i veckan'. Av utrymmesskäl har vi i korstabellen fört samman alternativen 'någon gång i kvartalet', 'någon gång i månaden', 'någon gång i veckan' och 'flera gånger i veckan' i kategorin 'Ofta'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

Det finns ett framträdande samband mellan utbildningsnivå och antal folkbiblioteksbesök men inte mellan hushållens totala inkomst och antal folkbiblioteksbesök (tabell 3). Detta kan bero på att om folkbibliotek associeras bara med böcker, så kan personer som inte är bekväma med böcker och läsning eller inte ser sig själv som läsare välja att avstå från att besöka folkbiblioteket eller använda dess tjänster (jämför Kann-Christensen & Andersen, 2009). Möjligen kan det vara detta som slår igenom i det resultat som presenteras i tabell 3 där 68 procent med max grundskola som utbildningsnivå anger att de inte alls besöker bibliotek.

Vi har också studerat hur fysiska biblioteksbesök varierar i förhållande mellan olika geografiska hemvister såsom olikheter mellan stad och landsbygd.

Tabell 4 Fysiska biblioteksbesök fördelade på stad/land, 2017 (procent)

	Ren landsbygd	Mindre tätort	Stad/större tätort	Storstad
Ingen gång	59	50	43	40
Någon gång under de senaste 12 månaderna eller Någon gång i halvåret	20	22	24	25
Ofta	21	28	33	35
Totalt	100	100	100	100

Kommentar: Frågan lyder: 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?': 'Besökt bibliotek'. Svartalternativen är: 'ingen gång', 'någon gång under de senaste 12 månaderna', 'någon gång i halvåret', 'någon gång i kvartalet', 'någon gång i månaden', 'någon gång i veckan' och 'flera gånger i veckan'. Av utrymmesskäl har vi i korstabellen fört samman alternativet 'någon gång i kvartalet', 'någon gång i månaden', 'någon gång i veckan' och 'flera gånger i veckan' i kategorin 'Ofta'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2017.

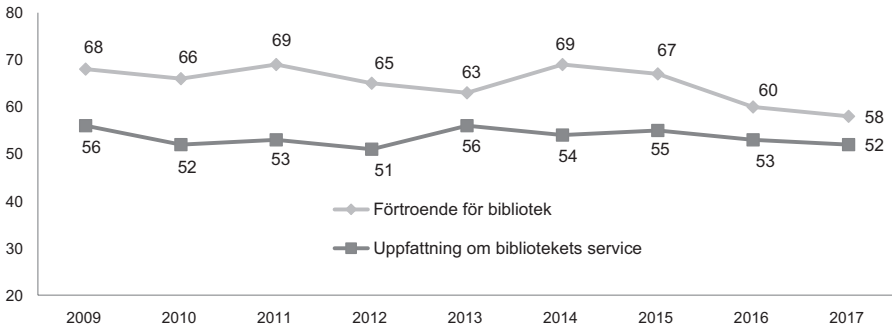
Resultatet förvånar oss inte då sannolikheten för längre avstånd och därmed större hinder för biblioteksbesök är högre inom kategorin *Ren landsbygd* jämfört med *Storstad* (tabell 4). Detta ligger i linje med tidigare SOM-undersökningar (se t.ex. Höglund, 2010; 2012; 2017). Det är dock vanligare inom alla geografiska hemvister att inte alls besöka bibliotek fysiskt än att ofta göra det.

Service och förtroendebedömning för bibliotek sett över tid

I likhet med Höglund (2017) ser vi en fortsatt nedåtgående trend av förtroende för folkbibliotek, även om utgångsläget för förtroendet fortfarande är högt (se figur 2).

Linjerna visar att det beskrivna förtroendet för bibliotek får högre värden än bibliotekens service men medan servicekurvan är relativt konstant, så är förtroendekurvan successivt nedåtgående (figur 2). Därmed visar resultatet att människor generellt sett är nöjda med den service som bibliotek tillhandahåller, samtidigt som, enligt vår tolkning, förtroendet för bibliotek minskar.

Figur 2 Andel med högt eller ganska högt förtroende för biblioteken, 2009–2017 (procent) och bedömningar av bibliotekens service, 2009–2017 (procent)

Kommentar: Den översta linjen svarar på frågan 'Ange också hur stort förtroende du har för följande': 'Biblioteken'. Det finns sex svarsalternativ: 'mycket stort förtroende', 'ganska stort förtroende', 'varken stort eller litet förtroende', 'ganska litet förtroende', 'mycket litet förtroende' samt 'ingen uppfattning'. Den nedre linjen svarar på frågan 'Hur tycker du på det hela taget att bibliotekens service fungerar i den kommun där du bor?'. Frågan har sex svarsalternativ: 'mycket bra', 'ganska bra', 'varken bra eller dåligt', 'ganska dåligt' och 'mycket dåligt' samt 'ingen uppfattning'. Observera att i redovisning av tidigare SOM-undersökningar har förtroende för bibliotek respektive bibliotekens upplevda service presenterats både med och utan alternativet 'ingen uppfattning' inräknad i procentbasen. I årets redovisning presenteras resultatet med alternativet 'ingen uppfattning' inkluderat i procentbasen. Detta får som konsekvens att det ser ut som att det totala förtroendet för bibliotek och uppfattning om bibliotekens service har sjunkit märkbart jämfört med tidigare år.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2009–2017.

Både upplevd service och förtroende kan bero på vilka förväntningar man har. Tidigare forskning visar att det kan föreligga en diskrepans mellan vad folkbibliotek erbjuder och de förväntningar som finns på folkbibliotekens erbjudanden (Svensk biblioteksförning, 2011; Lindberg, 2012). Det kan förstås som att folkbibliotekarier och användare har olika förväntningar vad gäller vilka behov som folkbibliotek ska fylla och hur (jämfört Kronqvist-Berg, 2014; Lindberg, 2012). Användares förväntningar på folkbibliotek handlar i stor utsträckning om att folkbibliotek ska erbjuda traditionella bibliotekstjänster, såsom medieförsörjning genom bland annat utlån av tryckta böcker (Evjen & Audunson, 2009; Pors, 2010a), medan bibliotekarier kan ha en mindre traditionell syn på vilka verksamheter som folkbibliotek ska erbjuda. Tidigare studier visar att folkbibliotek kan erbjuda tjänster som ligger utanför de traditionella verksamheterna för att det finns ett behov av dessa tjänster i det rådande samhället (Veil & Bishop, 2014; Westbrook, 2015) och för att locka nya användare till folkbiblioteken (Lenstra, 2017; Pors, 2010b). Exempel på sådana tjänster är yoga (se Lenstra, 2017). Frågan är hur dessa erbjudna tjänster kan komma att påverka allmänhetens upplevelser av bibliotekens service

och förtroende för bibliotek. En möjlig förklaring är att när tjänster erbjuds som ligger utanför folkbibliotekens traditionella läs- och litteraturförmedlande verksamheter (jämför Jochumsen m. fl., 2012) kan det medföra att allmänheten upplever bibliotekens service i stor utsträckning som mycket bra eller ganska bra (se figur 2) därför att bredden på tjänsterna är stor och därmed kan många behov tillgodoses. Men om denna service inte erbjuds på ett sätt som motsvarar de mer traditionellt orienterade förväntningarna på ett folkbibliotek, kan konsekvensen bli att förtroendet sjunker.

Ovanstående har inspirerat oss att ställa frågor om folkbibliotekens legitimitet. Legitimitet kan förstås på olika sätt. Suchman (1995) skriver att legitimitet består av två dimensioner: legitimitet genom trovärdighet respektive legitimitet genom upplevd lämplighet. Vår tolkning av legitimitet genom trovärdighet är att ”om en organisation uppfattas som meningsfull och förutsägbar, om en organisation uppfattas erbjudas det som den förväntas erbjuda, om människor upplever att de förstår organisationen ifråga, kan organisationen komma att uppfattas som trovärdig” (Michnik, 2018, s. 45; jämför Suchman, 1995). Vår tolkning av legitimitet genom upplevd lämplighet är att en organisation betraktas som legitim om det finns ett upplevt behov av organisationen ifråga (jämför Suchman, 1995).

Dessa två dimensioner påverkar varandra men inte per automatik. Att en organisation upplevs som trovärdig innebär inte att den också betraktas som lämplig i det rådande sammanhanget. Och vice versa. När folkbibliotek erbjuder disparata verksamheter, kan dessa tjänster upplevas som behövda och lämpliga och därmed legitimitetsfrämjande. Men om dessa tjänster inte erbjuds på ett sätt som uppfattas som meningsfullt och förutsägbart, kan folkbibliotekens trovärdighet som folkbibliotek och därmed dess legitimitet utmanas. Ett sådant exempel är när folkbibliotek erbjuder symaskiner, cykelpumpar och byggverktyg (Michnik & Eriksson, 2014). Dessa kan upplevas fylla behov i samhället, därigenom kan folkbibliotekens service anses fungera bra och folkbibliotek kan upplevas som lämpliga och legitima. Men om tillhandahållandet av symaskiner, cykelpumpar och byggverktyg sker på ett sätt som upplevs som icke-adekvat, icke meningsfullt och icke förutsägbart till följd av exempelvis kompetensbrist och/eller brist på ekonomiska resurser eller icke infriade förväntningar, kan folkbibliotek samtidigt upplevas som icke-trovärdiga vilket kan utmana folkbibliotekens legitimitet (jämför Michnik, 2018).

Slutsatser

Resultatet av årets SOM-undersökning visar att mycket är sig likt sedan tidigare år. Det är samma grupper som besöker bibliotek, förtroende är fortfarande högt och servicen anses vara god. Samtidigt vill vi peka på att det finns en nedåtgående trend ifråga om uppgivet förtroende för bibliotek. Även om denna trend är svag och även om förtroendet är relativt sett fortsatt högt, finns det skäl att börja diskutera: A) Vad som har triggat igång den nedåtgående trenden? B) Vad man kan göra åt det?

och C) Bör man göra något åt det? Vi anser att det finns skäl att förmoda att den nedåtgående trenden har att göra med en utmanad legitimitet för folkbiblioteken i samhället. I tidigare presenterat resonemang i detta kapitel har vi utgått från en förståelse för legitimitet som bestående av två dimensioner: legitimitet genom trovärdighet respektive legitimitet genom upplevd lämplighet. Vi menar att när man talar om folkbibliotekens relevans bör denna förståelse av legitimitet användas då den visar att en och samma folkbiblioteksverksamhet kan vara legitimitetsfrämjande ur ett perspektiv och hämmande ur ett annat. När tjänster erbjuds som ligger utanför folkbibliotekens traditionella läs- och litteraturförmedlande verksamheter kan folkbibliotek upplevas som att de tillgodoser fler behov (jämför Michnik & Eriksson, 2014). Detta kan medföra att människor är nöjda med den service som erbjuds på bibliotek, vilket också SOM-undersökningens resultat visar. Men de behov som tillgodoses medverkar inte per automatik till uppfattningen om en förtroendeingivande biblioteksverksamhet. Om bibliotekstjänster erbjuds utan att tillräckliga resurser finns och om de erbjudna bibliotekstjänsterna ligger långt ifrån de gängse förväntningarna på hur folkbibliotek ska vara, kan förtroendet för folkbibliotek utmanas.

Å ena sidan måste folkbibliotek formas efter samhällsutvecklingen för att erbjuda en relevant service. Å andra sidan är frågan hur långt folkbibliotek kan förändras utan att förtroendet för folkbibliotek som folkbibliotek äventyras. Vi ser det som att folkbibliotek ställs inför en avvägning om i vilken utsträckning folkbibliotek kan utvecklas för att tillfredsställa dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina behov av folkbiblioteksverksamheter (jfr. den s.k. Brundtland-rapporten: World Commission on Environment and Development, 1987). Vilka behov är det som just folkbibliotek skall tillgodose? Vad vill samhället ha sina folkbibliotek till? Vem ställer förväntningarna och med vilka argument motiveras de? Hur mycket samhällsförändring tål biblioteket och hur mycket biblioteksförändring tål samhället?

Referenser

- Balling, Gitte, Alsted Henrichsen, Lise, & Skouvig, Laura (2008). Digital reading groups: Renewing the librarian image. *New Library World*, 109(1/2): 56-64.
- Berelson, Bernard (1949). *The Library's Public*. New York: Columbia University Press, NY.
- Bibliotekslag (2013:801). *Svensk Författningsamling*, 2013:801.
- Blank, Grant & Groselj, Darja (2014). Dimensions of Internet use: amount, variety and types. *Information, Communication & Society*, 17(4): 417-435.
- Carlsson, Hanna (2013). *Den nya stadens bibliotek: Om teknik, förnuft och känsla i gestaltningen av kunskaps- och upplevelsestadens folkbibliotek*. Diss. Lund: Lunds universitet, 2013. Lund.

- Choy, Fatt Cheong (2011). From library stacks to library-in-a-pocket: Will users be around?. *Library Management*, 32(1/2): 62-72.
- Eriksson, Catarina, Michnik, Katarina & Nordeberg, Yoshiko (2013). The public library user and the charter tourist: two travellers, one analogy. *Information Research*, 18(3).
- Evjen, Sunniva & Audunson, Ragnar (2009). The complex library: Do the public's attitudes represent a barrier to institutional change in public libraries?. *New Library World*, 110(3-4): 161-174.
- Frenander, Anders (2012). Statens förhållande till folkbiblioteken, 1912-2012. I A. Frenander & J. Lindberg (red), *Styra eller stödja? Svensk folkbibliotekspolitik under hundra år* (s. 15-88). Borås: Högskolan i Borås.
- Hansson, Joacim (1998). *Om folkbibliotekens ideologiska identitet: en diskursstudie*. (Licentiatavhandling, Göteborgs universitet, Borås, Skrifter från VALFRID, nr. 17).
- Hansson, Joacim (2005). *Det lokala folkbiblioteket: förändringar under hundra år*. Linköping: Mimer, Institutionen för beteendevetenskap, Linköpings universitet.
- Hansson, Joacim (2010). *Libraries and identity: The role of institutional self-image and identity in the emergence of new types of libraries*. Oxford: Chandos.
- Hansson, Joacim (2015). Documentality and legitimacy in future libraries – an analytic framework for initiated speculation. *New Library World*, Volume 116(1/2): 4-14.
- Höglund, Lars (2010). Bibliotek och demokratiska möten. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Nordiskt ljus. SOM-undersökningen 2009*. (S. 341-356). Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Höglund, Lars (2012). Bibliotek, sociala medier och digital delaktighet. I L. Weibull, H. Oscarsson & A. Bergström (red) *I framtidens skugga: fyrtyotvå kapitel om politik, medier och samhälle: SOM-undersökningen 2011* (s. 321-334). Göteborg: SOM-institutet.
- Höglund, Lars (2017). Biblioteken fortsatt välanvända med höga betyg. I U. Andersson, J. Ohlsson, H. Oscarsson & M. Oskarsson (red), *Larmar och gör sig till. SOM-undersökningen 2016. SOM-rapport nr 70* (s. 329-341). Göteborg: SOM-institutet.
- Jochumsen, Henrik & Rasmussen, Casper Hvenegaard (2000). *Gör biblioteket en forskel?* (1. udg.) København: Danmarks Biblioteksforening.
- Jochumsen, Henrik, Rasmussen, Casper Hvenegaard & Skot-Hansen, Dorte (2012). The four spaces – a new model for the public library. *New Library World*, 113(11/12): 586-597.
- Jochumsen, Henrik, Skot-Hansen, Dorte & Rasmussen, Casper Hvenegaard (2015). Towards Culture 3.0 - Performative space in the public library. *International Journal of Cultural Policy*. 23(4): 512-524.
- Kann-Christensen, Nanna & Andersen, Jack (2009). Developing the library: Between efficiency, accountability and forms of recognition. *Journal of Documentation*, 65(2): 208-222.

- Kronqvist-Berg, Maria (2014). *Social media and public libraries: exploring information activities of library professionals and users*. (Doktorsavhandling, Åbo Universitet, Åbo).
- Kungliga biblioteket (2017a). *Tabeller*. Hämtad 2017-03-18 från http://biblioteksstatistik.blogg.kb.se/files/2017/05/Tabeller_Bibliotek_2016_slutversion.xls x
- Kungliga biblioteket (2017b). *Bibliotek 2016*. Stockholm: Kungliga biblioteket.
- Lenstra, Noah (2017). Movement-Based Programs in U.S. and Canadian Public Libraries: Evidence of Impacts from an Exploratory Survey. *Evidence Based Library and Information Practice*, 12(4): 214-232.
- Lessig, Lawrence (2008). *Remix: making art and commerce thrive in the hybrid economy*. New York: Penguin Press.
- Lindberg, Jenny (2012). Professionen tar form – teknik och genus i fokus. I A. Frenander & J. Lindberg (red), *Styra eller stödja? Svensk folkbibliotekspolitik under hundra år* (s. 217-270). Borås: Högskolan i Borås.
- Michnik, Katarina & Eriksson, Catarina (2014). Non-traditional library collections - in digital and other worlds, *Interlending & Document Supply*, 42 (4): 165-170.
- Michnik, Katarina (2018). *Samhällets allt-i-allo?: om folkbibliotekens sociala legitimitet*. Diss. Borås: Högskolan i Borås, 2018. Borås.
- Mon, Lorri M. (2012). Professional avatars: librarians and educators in virtual worlds. *Journal of Documentation*, 68(3): 318-329.
- Mosesson, Måns (2018, 27 januari). När biblioteket i Åmål tog det drastiska beslutet att låsa dörren vände det. *Dagens Nyheter*.
- Palmgren, Valfrid (1911). *Förslag angående de åtgärder, som från statens sida böra vidtagas för främjande af det allmänna biblioteksväsendet i Sverige*. Stockholm.
- Pors, Niels Ole (2010a). Burning platforms and melting icebergs. An exploratory analysis of present strategic challenges and cross-pressures in the public libraries. *Performance Measurement and Metrics*, 11(1): 9-24.
- Pors, Niels Ole (2010b). Citizen services and public libraries: an analysis of a new service in Danish public libraries. *New Library World*, 111(7/8): 263-272.
- Preer, Jean L. (2006). "Louder Please": Using Historical Research to Foster Professional Identity in LIS Students. *Libraries & the Cultural Record*, 41(4): 487-496.
- Rasmussen, Casper Hvenegaard (2016). The participatory public library: the Nordic experience. *New Library World*, 117(9/10), 546-556.
- Sigler, Katryn, Jaeger, Paul T., Bertot, Jon Carlo, McDermott, A.J., DeCoster, E.J. & Langa, Lesley A. (2011). The Role of Public Libraries, the Internet, and Economic Uncertainty. I A. Woodsworth (red), *Librarianship in Times of Crisis* (Advances in Librarianship, Volume 34) (s. 19-35). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Spaak, Martin (2017, 1 augusti). Låna symaskinen på biblioteket. *ETC Göteborg*.
- Suchman, Mark C. (1995). Managing Legitimacy: Strategic and Institutional Approaches. *The Academy of Management Review*, 20(3): 571-610.

- Svensk biblioteksförning (2011). *Olika syn på saken: folkbiblioteket bland användare, icke-användare och personal*. Stockholm: Svensk biblioteksförning.
- Svensson, Per (2018, 1 februari). Slagborrar istället för böcker – biblioteken har ett identitetsproblem. *Dagens Nyheter*.
- Söderholm, Jonas (2016a). Borrowing tools from the public library. *Journal of Documentation*, 72(1): 140-155.
- Söderholm, Jonas (2016b). Tool lending librarianship. *Journal of Librarianship and Information Science*, 1-12.
- Tóth, Máté. & Audunson, Ragnar (2012). Websites for booklovers as meeting places. *Library Hi Tech*, 30(4): 655-672.
- Vakkari, Pertti (2012). Internet use increases the odds of using the public library. *Journal of Documentation*, 68(5): 618-638.
- Veil, Shari .R. & Bishop, Bradley Wade (2014). Opportunities and Challenges for Public Libraries to Enhance Community Resilience. *Risk Analysis*, 34(4): 721-734.
- Vårheim, Andreas, Steinmo, Sven & Ide, Eisaku (2008). Do libraries matter? Public libraries and the creation of social capital. *Journal of Documentation*, 64(6), 877-892.
- Westbrook, Lynn (2015). "I'm Not a Social Worker": An Information Service Model for Working with Patrons in Crisis. *The Library Quarterly*, 85(1): 6-25.
- World Commission on Environment and Development (1987). *Our common future*. [Nairobi]: [United Nations Environment Programme].

